

М. Н. БОЛТАЕВ

МАНТИҚ

ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИ
ТАЛАБАЛАРИ УЧУН

SHOT ON MI PLAY
AI DUAL CAMERA

2020/12/4 19:19

87.4я73
16(075.8)

Б 83

Болтаев, М. Н.

Мантик [Матн] : дарслик / М. Н. Болтаев. - Бухоро :
"Sadriiddin Salim Buxoriy" Durdona nashriyoti, 2020. - 324 б.

КБК 87.4я73
УЎК 16(075.8)

Олий ўқув юртлари талабалари учун мўлжалланган бу дарслик китоби 1965-йилда биринчи марта, 1992-йилда эса айрим қўшимча ва тузатишлар билан қайта нашр килинган. Ушбу таржима китобнинг иккинчи наشري асосида амалга оширилди.

Тожиқ тилидан фалсафа фанлари номзоди, доцент **Р.Ў.Шокиров** ва БухДУ Ислоом тарихи ва манбашунослиги, фалсафа кафедраси ўқитувчиси **М.Р.Шокиров** таржимаси.

Тақризчилар:

Фалсафа фанлари доктори, профессор **Г. Н. Наврўзова**.

Фалсафа фанлари номзоди, доцент **М. И. Маъруфий**.

Фалсафа фанлари номзоди, доцент **Д. О. Ортиқова**.

ISBN 978-9943-6572-1-2

© Болтаев М.Н.
© «Дурдона»

Ушбу китобнинг маърифий қиммати ва уни таржима қилиш зарурати

Ҳар қандай фаннинг келиб чиқиши ўз замониининг тақозоси билан амалга ошади. Шунингдек, мантиқ фани ҳам қадим замонларда инсониятнинг тўғри фикрлашга эҳтиёжи ошганлиги туфайли келиб чиқди. Бу фан ёрдамда инсон муҳимни номуҳимдан, тўғрини хатодан, яхшини ёмондан аниқ фарқлаши мумкин бўлди. Зеро, мантиқ тўғри, қулай, аниқ, ихчам, кўркам фикрлашга ўргатувчи фан – ҳақиқатнинг энг қулай очкичидир.

Тўғри фикрлаш билан мантиқ илми орасидаги фарққа эътибор қилиш лозим бўлади. Тўғри фикрлашга ҳаракат қилиш, унинг талабларига риоя қилиш инсоният келиб чиқишининг дастлабки даврлариданоқ бошланган. Инсон фикрлашда ўзи англамаган ҳолда тафаккур қонунларига, принципларига амал қилиб келган. Бу қонунлар ҳақидаги билимлар аста-секинлик билан тўплана бориб, маълум даражада тартибга солинган ва уларнинг асл-моҳияти нимадан иборат эканлигини инсон тушуниб ета бошлаган. Шу билимлар асосида фикрлаш қонуниятлари ҳақидаги фан – мантиқ вужудга келган ва ривожлана бошлаган. Ҳаётнинг қайси бир соҳасида бўлмасин, илм сирларини очишга ҳаракат қилувчи барча даврдаги алломалар албатта мантиқ илмини ўрганганлар ва унинг ривожига ўз улушларини қўшганлар. Замонлар ўтиши билан ҳаётнинг барча соҳаларида мантиқ илмини ўрганишга эътибор ошиб бораверган. Олий ўқув юртларида, мактабларда мантиқ илми алоҳида дарс сифатида ўқитила бошлаган. Шунингдек, мамлакатимиз олий ўқув юртларида ҳам турли мутахассисликларда турлича соат миқдоридан мантиқ ўргатила бошланди. Лекин, ҳозирги вақтда олий ўқув юртларимизда мантиқ бўйича ўтиладиган дарс соатлари

МУНДАРИЖА

Ушбу китобнинг маърифий қиммати ва уни таржима қилиш зарурати 3

I БОБ. МАНТИҚ ФАНИНИНГ БАҲС МАВЗУСИ ВА АҲАМИЯТИ

1. Моддий ҳодисалар ва уларни билиш 9
2. Мантиқ илми..... 23
3. Мантиқий шакллар 25
4. Хулосавий билим 30
5. Мантиқ қонунлари..... 32
6. Ҳақиқатни билишнинг зарурий шарти – мантиқ қонун ва қоидаларига риоя қилишдир..... 35
7. Мантиқ фанининг таърифи 37
8. Мантиқ фанининг аҳамияти 39
9. Мантиқ тарихи ҳақида қисқача маълумот..... 42

II БОБ. ТУШУНЧА

1. Тушунчанинг умумий хусусиятлари..... 54
2. Тушунча ва тасаввур 58
3. Тушунча ва сўз 60
4. Тушунчанинг мазмуни ва ҳажми..... 63
5. Тушунча ясовчи усуллар..... 66
6. Тушунчанинг турлари..... 73
7. Тушунчалар орасидаги муносабат 76

III-БОБ. ТУШУНЧА УСТИДА БАЖАРИЛАДИГАН МАНТИҚИЙ АМАЛЛАР

1. Тушунчани чегаралаш ва умумлаштириш..... 84
2. Тушунчанинг таърифи..... 86
3. Тушунчани тақсимлаш 98
4. Классификация (таснифлаш) 104
5. Синфлар устида бажариладиган мантиқий амаллар 106
- Қўшиш мантиқий амали..... 107

6. Тушунча назариялари.....	109
IV БОБ. ХУКМ	

1. Хукмнинг таърифи.....	116
2. Хукмнинг таркиби.....	117
3. Хукм ва гап.....	119
4. Оаддий хукмларнинг асосий турлари.....	122
5. Хукмларни миқдор ва сифат жиҳатидан турларга ажратиш.....	123
6. Хукмда атамалар хажми.....	127
7. Мавжудлик, хусусият ва муносабат хукмлар.....	131
8. Эҳтимолли ва ишончли хукмлар.....	133
9. Катъий, шартли, айирувчи ва бирлаштирувчи хукмлар.....	135
10. Хукмни инкор қилиш.....	147
11. Хукмлар орасидаги муносабат.....	149

V БОБ. АСОСИЙ МАНТИҚИЙ КОНУНЛАР

1. Мантикий конунлар ҳақида умумий тушунча.....	155
2. Дайнийт конуни.....	157
3. Эиддийт конуни.....	160
4. Учинчиси истисно конуни.....	163
5. Етарли асос конуни.....	165

VI БОБ. САВОЛ, УНИНГ ТУРЛАРИ ВА ТАФАККУР ЖАРАЁНИДА САВОЛЛАРНИНГ РОЛИ

1. Саволнинг мантикий тузилиши.....	168
2. Саволнинг турлари.....	170
3. Мураккаб саволлар.....	171

VII БОБ. ХУЛОСА ЧИКАРИШ

1. Хулоса чиқаришнинг таърифи. Бевосита хулоса чиқариш.....	177
2. Бевосита хулоса чиқариш.....	185
3. Предикатга карама-қарши кўйиш.....	189

VIII БОБ. ДЕДУКТИВ ХУЛОСА ЧИКАРИШ. КАТЪИЙ СИЛЛОГИЗМ

1. Силлогизмнинг умумий таърифи.....	191
--------------------------------------	-----

2. Силлогизм аксиомаси	193
3. Силлогизм шакллари (фигуралари)	195
4. Силлогизм кўринишлари (модуслари)	196
5. Силлогизм қоидалари	197
6. Силлогизм фигуралари (шакллари) нинг хусусиятлари	202
7. Шартли ва шартли-қатъий ҳулоса чиқариш	220
8. Айирувчи ва айирувчи-қатъий ҳулоса чиқариш	225
9. Шартли-айирувчи ҳулоса чиқариш	228
10. Қисқартирилган ва тўлиқ ҳулоса чиқариш	231
11. Муносабат ҳужмлардан ҳулоса чиқариш	241

IX БОБ. ИНДУКТИВ ҲУЛОСА ЧИҚАРИШ

1. Индуктив ҳулоса чиқаришнинг таърифи	246
2. Тўлиқ индукция	247
3. Ноғўлиқ индукция	252
4. Илмий индукция	257

X БОБ. АНАЛОГИЯ (ҚИЁС)

1. Аналогия тушунчаси	275
2. Аналогиянинг турлари	277
3. Аналогия ҳулосасининг асосланганлик шартлари	279

XI БОБ. ИСБОТЛАШ ТУШУНЧАСИ ВА РАДДИЯ

1. Исботлаш тушунчаси	284
2. Исботлашнинг таркиби	287
3. Исботлаш турлари	297
4. Рад этиш усуллари	302
5. Исботлаш қоидалари	305

XII БОБ. ГИПОТЕЗА

1. Гипотезанинг таърифи	310
2. Илмий гипотезанинг аҳамияти	315

М. Н. Болтаев

МАНИТМҚ

<i>Muharrir:</i>	<i>G'.Murodov</i>
<i>Texnik muharrir:</i>	<i>G.Samiyeva</i>
<i>Musahhih:</i>	<i>M.Raximov</i>
<i>Sahifalovchi:</i>	<i>M.Arslonov</i>

Nashriyot litsenziyasi AI № 178. 08.12.2010. Original – maketdan bosishga ruxsat etildi:21.11.2020. Bichimi 60x84. Kegli 16 shponli. « Palatino Linotype» garn. Ofset bosma usulida. Ofset bosma qog'ozi. Bosma tabog'i 20,25. Adadi 50. Buyurtma № 96.

«Sharq-Buxoro» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahar O'zbekiton Mustaqilligi ko'chasi, 70/2 uy.
Tel: 0(365) 222-46-46

Профессор Муҳаммад Назарович Болтаевнинг ҳаёти ва илмий-педагогик фаолияти ҳақида қисқача маълумот.

1928-йилнинг 16-октябрида Бухоро шаҳрида ширчи биласида туғилган. 1946-1950 йилларда Бухоро Давлат Педагогика институтининг Ўзбек тили ва адабиёти факультетини имтиёзли диплом билан тугатган. 1951-1954 йилларда М.В.Ломоносов номидаги Москва Давлат университети Фалсафа факультети кундузги аспирантурасида таҳсил олган. 1954-1968 йилларда Тожикистон Давлат университети фалсафа кафедрасида ўқитувчи, катта ўқитувчи, доцент лавозимларида хизмат қилган. 1954-йилда “Мантикий етарли асос қонуни” мавзусида фалсафа фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертацияни ҳимоя қилган. 1966-йилда Москвада Собиқ Игтифок Фанлар Академияси Фалсафа институти хузуридаги ихтисослашган илмий кенгашида “Абу Али ибн Сино ва унинг мактаби вакилларининг асарларида бўлиш назарияси ва мантик” мавзусидаги диссертацияни муваффақиятли ҳимоя қилди ва унга фалсафа фанлари доктори илмий даражаси берилди. 1968-йилда профессор илмий унвонини олди. 1968-1974 йилларда Душанбе Давлат университети фалсафа кафедраси мудирини вазифасида фаолият юритди. 1974-1977 йилларда Тошкент Давлат университети таркибидagi ижтимоий фанлар ўқитувчиларининг малакасини ошириш институти фалсафа кафедрасида профессор лавозимида ишлади. 1977-1986 йилларда Қарши Давлат педагогика институти ректори лавозимида фаолият курсатди. 1978-йилда М.Н.Болтаевга илмий-тадқиқот, мутахассис кадрлар тайёрлашдаги хизматлари ва кенг камровди жамоатчилик фаолияти учун “Ўзбекистонда хизмат курсатган фан арбоби” фахрий унвони берилди. М.Н.Болтаевнинг кун иллик самарали педагогик фаолияти инобага олиниб, унга “Меҳнат шуҳрати” ҳамда Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг “Қори Ниёзий номидаги кукрак нишон” лари берилган. 1986-йилдан М.Н.Болтаевнинг вафотига қадар бўлган меҳнат фаолияти Бухоро Давлат университети билан ҳамбарчас боғлиқ. У дастлаб фалсафа кафедраси мудирини, кейинчалик, шу ҳамда Социология ва маданиятшунослик кафедралари профессори лавозимида фаолият курсатди. М.Н.Болтаев 40 дан зиёд катта-ю кичик ўзбек, рус, тожик тилларида ёзилган монография, қўлланма, 300 га яқин жиддий илмий, илмий-оммабон мақолаларининг муаллифидир. М.Н.Болтаев илмий раҳбарлигида 30 дан зиёд тадқиқотчилар фалсафа фанлари номзоди ва доктори илмий даражаларини олиш учун диссертация ёқлаган.

ISBN 978-9943-6572-1-2

